

„Nem mindegy, melyik hülyeség nevében veszik semmibe az emberi életet?”

LIII. évfolyam 27. szám, 2009. július 3.

Kőszeg Ferencsel Rádai Eszter készített interjút

„A történetek egy talán soha el nem készülő önéletrajz mozaikjai, mondhatná K., ha nem rettenne vissza a mozaik szóban rejlő hihetetlen nagyozolástól. Talán helyesebb, ha azt állítja: a történetek találomra lerakott járólapok egy félbehagyott konyhában” - írja K. történeteiről Kőszeg Ferenc, valamikori irodalmi szerkesztő, majd a demokratikus ellenzék, 1990 után a parlament szabad demokrata tagja, az SZDSZ és a Magyar Helsinki Bizottság alapítója, az utóbbinak nyugdíjba vonulásáig elnöke. Előbb a szamizdat Beszélő munkatársa, majd a legális heti Beszélő első főszerkesztője. „Amikor írni kezdte a történeteit, (...) még úgy vélte, képes lesz arra, hogy különbséget tegyen K. és az elbeszélő között. Írás közben azonban be kellett látnia, ehhez hiányzik belőle a teremtő képzelet: nem tud mást írni, mint ami emlékezete szerint megtörtént.”

A kötet a Magvető gondozásában jelent meg.

- A könyve első száz oldala, fölírva a kronológiát, egy „hosszú évről” szól: 1956-57-ről és privát előzményeiről, érettségi vizsgája és a forradalom évéről, majd - már elsőéves bölcsészhallgatóként - börtönben töltött hónapjairól. Mi az oka ennek a felforgatott időrendnek, ráadásul - a kötetben szereplő többi K.-történettel ellentétben - az egyes szám első személy használatának? Az embernek az a benyomása támad, ezt tartja élete legfontosabb évének...

- Az ok egyrészt technikai. Amikor ezeket a történeteket a Magyar Narancsnak írtam, meglehetősen esetleges volt, hogy épp miről írok, ráadásul szigorú terjedelmi korlátok között, és semmiféle kronológiája nem volt a dolognak. Amikor aztán a könyv számára az életrajz időrendje szerint sorba rendeztem a történeteket, úgy éreztem, valami nagyon hiányzik az 1944-es és a 60-as évek történeteinek közül. És - igaz van -, nem utólagos konstrukció, hogy az a hosszú év, 56 és következményei, azok az élmények - a Petri-verset idézve - „mikor arra ébredt / a város: lövik szét”, tényleg meghatározó fordulat volt számomra.

- Akkor maga tizennyolc éves volt...

- Tizenhét és fél.

- De mire tizennyolc lett, börtönben találta magát. Jól vettem ki az elbeszéléséből, hogy szinte - lelki értelemben - sértetlenül került ki két hónap múlva a börtönből, tette túl magát mindazokon a testi-lelki „kellemetlenségeken” és kínokon, félelmeken és megaláztatásokon, amelyeken

keresztülment? Vagy csak a K. történeteire jellemző távolságtartás okozza ezt a látszatot?

- Hát mindössze egy pofon volt...

- De a kihallgatásai során a halálbüntetést is kilátásba helyezték.

- Azt talán nem, de kétségtelen, hogy az egyik első kihallgatáson az a kihallgató, aki meg is pofozott, azt mondta, hogy a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével gyanúsítanak, és ez a bűncselekmény halállal is büntethető. Majd rögtön azt is közölte, hogy kizártak az ország összes egyeteméről. Ez kicsit megnyugtató...

- „Nyomban a halálbüntetéssel való fenyegetés után az a közlés, hogy a jövőben egyetemre sem járhatok, egyenesen mulatságosnak tetszett” - írja. Az igaz, hogy hihetetlen gyerekes dolgokért került börtönbe, barátaival regényes terveket szőtt orosz katonáknak a magyar ügy mellé állításáról, meg röpcédulázott, ilyesmikért egy demokráciában nemhogy letartóztatni, megrovásban sem szoktak részesíteni senkit, különösen nem kiskorúakat. De az egy diktatúra volt, és a megtorlás ideje.

- A kockázata megvolt, nem a halálbüntetésnek, de a három-négy évnek, ennyit akkor ilyen cselekményekért simán kiszabtak. De végül az egyetemről sem zártak ki, ami valóban csoda volt... Nem kétséges, hogy a családi kapcsolatoknak volt ebben fontos szerepük, és talán annak, hogy az egyetemen addigra már lezajlott egy nagy tisztogatási hullám, sokakat kizártak, és én azt az időt szerencsésen börtönben töltöttem. Az egyetem maga nem kezdeményezte a tisztogatás újrakezdését, az állambiztonsági szervek pedig valamiért nem erőltették.

- „A fogság, a kihallgatások sorozata, a vívódás, mit valljak, a szorongás, hogy mi történhet velem, persze nyomasztó volt. De alig hiszem, hogy volt még két hónap az életemben, amely alatt annyi mindent tudtam volna meg a világról, amennyit az előzetes letartóztatás időszaka alatt” - írja a könyvében. Lehet, hogy a későbbi érdeklődési körét is meghatározta ez a két hónap, majd ugyanígy a demokratikus ellenzékben, a SZETA-ban meg a Beszélő szerkesztőjeként tapasztaltak? Lehet, hogy innen ered az emberi jogok, a különféle erőszakszervezetek, fegyveres testületek, rendészeti ügyek, a fogvatartottak jogai, a politikai menedékjog és a politikai menekültek iránti érdeklődése?

- Azt nem kapcsolnám ennyire közvetlenül 56-hoz, ami másképp és más okból volt számomra meghatározó. Nem is csak a forradalom napjai meg a börtön, hanem például a Petőfi Kör, amiről - ha, nagyon kívülről és nagyon messziről is - azért picit benyomásom volt, mert jártam a Petőfi körüli ülésekre...

- Pedig nem kimondottan gimnazista gyerekek számára szervezték őket. Maga különösen érdeklődő, netán izgága gyerek volt?

- Engem nagyon érdekelt az ott zajló viták, az a bizonyos sajtóvita például meghatározó élmény volt számomra: amikor Déry Tibor beszélt, és amikor Hollós Ervin és az őt körülálló kis csoport elkezdte Révai Józsefet éltetni...

- Akinek korábban maga is nagy híve volt.

- Igen, 53 előtt, hát hogyne, olvastam az Ady-tanulmányát meg más írásait is, hisz gyerekkorom óta irodalmárnak, sőt könyvkiadói szerkesztőnek készültem. Elragadtatott csodálattal bámultam Csernus Tibor híres képét, a Három lektort, amely későbbi kollégáimat, Domokos Mátyást, Réz Pált ábrázolta, meg Vajda Miklóst, aki az én időmben már másutt dolgozott. De 1956 tavaszán komolyan elgondolkoztam, hogy esetleg inkább jogra jelentkezem, nem bölcsészkarra, ettől azonban 1957-re elment a kedvem. Aztán a demokratikus ellenzék emberjogi központú megközelítése is nagyon „bejött” nekem. A fegyveres testületekkel kapcsolatos érdeklődésem pedig abból a meggondolásból származott, hogy jogokat védeni igazán csak azoknak a szervezeteknek az ellenőrzésével lehet, amelyeknek leginkább van alkalmuk megsérteni őket.

- Beszéljünk másik meghatározó élményéről, amit tudatos élete kezdetének nevez - „K. világlétében meg volt győződve róla, hogy tudatos élete a német megszállással kezdődött, felnőtt élete pedig 1956. november 4-ikével” - írja egyik K. történetében, a Mákos téstában. Miközben azokat a hónapokat az az öt éves fiúcska a történetek iránti teljes értetlenségben, ugyanakkor szinte boldogan, anyja szoros közelségében élte át, amikor furcsa dolgok történtek ugyan, mert folyton hurcolkodtak, hol itt laktak, hol ott, de ő nem kérdezte, hogy miért. Apja akkor már nem volt velük, 1943 elején Oroszországban, a szovjet offenzíva során tűnt el.

- Az, hogy zsidók vagyunk, nálunk nem volt téma, erről nem volt szó otthon soha, vagy ha volt is, ebből „nicht vor dem Kind” alapon engem kihagytak. Rám egyébként, mivel még nem voltam hatéves, nem vonatkozott a sárga csillag viselésének kötelezettsége, amit egyébként anyám sem volt hajlandó soha hordani. Nagyon elszánt volt abban, hogy semmi ilyesminek nem tesz eleget. És jó papírjai is voltak. De én ezt az egészet akkor nem is értettem, nem láttam át, miről van szó, már csak a háború után fogtam föl. Amikor például egyik ideiglenes lakóhelyünkön, 1944 nyarán megkérdezte a házmesterné, hogy „nem vagytok ti zsidók?”, nem is értettem a kérdést. Ebből a Széna téri panzióból ezután - mivel a házmesterné érdeklődése, valamint az én bőbeszédűségem nem maradt következmények nélkül - el kellett költöznünk. És akkor anyám egyik ismerősétől megkaptuk a Szociális Nővérek Társasága, más néven a Szürke Testvérek rendházának címét...

- ...ez a Schlachta Margit által vezetett zárda volt, amire maga szinte nosztalgiával, mint gyerekkora egyik boldog helyszínére emlékszik...

- Igen, és ahol az apácákon kívül mindenki rejtőzködő zsidó volt, közöttük több híresség is, Rusznyák István orvosprofesszor, az Akadémia későbbi elnöke, Heltai Jenő, ha jól emlékszem, Bánki Zsuzsa és mások. A Thököly út és a Stefánia sarkán álló zárdában a gyerekes családokat a noviciátus különálló épületében helyezték el. Szemközt, a mai Thököly étterem épületében tanyázó, hírhedt zuglói nyilas pártszolgálatosok október végén, tehát a nyilas hatalomátvétel után házkutatást tartottak a zárdában. „Kiszórjuk a zsidókat a főépületből”, mondták a razzia közben, „maguk, magyar anyák kerülnek oda, nem a zsidók fognak ott terpeszkedni”. Valójában a melléképületben elhelyezett „magyar anyák” is zsidók voltak.

Fantasztikus volt, amit Schlachta Margit véghezvitt, hogy megmentse az ott bújtatott zsidókat, később, 1945 után mégis kiűldözték az országból, sokáig élt emigrációban, kilencvenévesen

halt meg Amerikában. Egyébként 1920-ban ő volt a magyar törvényhozás első képviselője. 1941 nyarán a Bárdossy-kormány rendelkezése alapján összegyűjtötték a Magyarországon tartózkodó hontalan, illetve rendezetlen állampolgárságú személyeket, elsősorban zsidókat. Schlachta elment a körösmezei táborba, ahol az embereket fogva tartották, majd levelet írt Horthynak, hogy járjon közben a kormányzónál a tábor lakói érdekében. A levélnek nem volt foganatja, a rendezetlen állampolgárságú külföldieket, mintegy húszezer embert, akik közül sokan Magyarországon születtek, kitoloncolták Ukrajnába; az SS bevetési egységei Kamenyec-Podolszkijnál körülbelül tizenötezer embert lőttek agyon közülük. A menedékjogi törvény módosításáról szóló vitában Schlachta levelére utalva beszéltem arról, milyen könnyen vezethet az emberi jogok súlyos megsértéséhez egy törvény formálisan jogszerű alkalmazása. A kamenyec-podolszkiji eseményeket a történelem háborús bűncselekményként, a holokauszt első ismertté vált tömeggyilkosságaként tartja számon, holott a kitoloncolás, amelynek a katyni nagyságrendű öldöklés szükségszerű következménye lett, a magyar törvények szempontjából jogszerű idegenrendészeti intézkedésnek minősült.

Szóval Schlachta, akit én ötéves gyerekként imádtam, elszánt, bátor és ráadásul hihetetlenül talpraesett nő volt. Amikor a nyilasok összeterelték a főépületben a zsidókat, hogy elhajtsák őket, húzni kezdte az időt, és addig etette-itatta a tizenhét-húsz éves nyilas pártszolgálatosokat, amíg reggel meg nem érkezett a közben értesített Wallenberg és a pápai nuncius: közbenjárásuk révén sikerült megegyezni a foglyok szabadon bocsátásáról.

- Azt az amúgy teljesen természetes emberi gesztust, egyébként apróságot, miért tartotta érdemesnek felidézni, amit 1942 végén fogorvos szülei egyik betege, egy magas rangú katonatiszt részéről tapasztaltak? Édesanyja az akkor már munkaszolgálatos férje felkutatásához kért tőle segítséget, és ő a legőszintébb együttérzés és tisztelet hangján válaszolt: „Kézét csókolja (...) igaz tisztelő híve, Oszlányi” - így fejeződik be az egyik lap, amit idéz, majd azt kérdezi: „vajon volt-e a Magyar Néphadseregnek olyan ezredese, aki 1951-ben levelezésbe bocsátkozott kitelepített kulákkal, jegyzővel vagy gróffal?”.

- Oszlányi Kornél, aki 44-ben, már tábornokként megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária-Terézia Rend lovagkeresztjét, három levelezőlapon számolt be anyámnak apám felkutatása érdekében tett lépéseiről, illetve azok sikertelenségéről. Az is érdekes, hogy ennek akkor rá nézve nem lett semmilyen negatív következménye. Nem hiszem, hogy ilyesmi megtörténhetett volna a Rákosi-rendszerben, nem hiszem, hogy a katonai biztonsági szolgálat, az ÁVO katonai részlege ne fedezte volna fel, ráadásul eltűrte volna, hogy a Magyar Néphadsereg tisztje szinte baráti kapcsolatot ápoljon mondjuk egy osztályidegennel, kulákkal.

- Mert az egy monolit, totalitárius rendszer volt...

- Mind a két rendszer rémes volt, de tisztességes emberek mindig voltak. A hatvanas években, első nyugati utazásom során Bécsben sokat beszélgettem egy ott élő magyar-zsidó újságíróval. „Nem igaz - mondta -, hogy a magyar társadalom 1939 és 1945 között egészében helyeselte vagy közönyösen szemlélte, mi történik a zsidókkal. Annak köszönhetjük az életünket, hogy voltak, akik bújtattak bennünket, titeket is, minket is, legalábbis Budapesten, ahol ez lehetséges volt.” „Annak idején - tette hozzá -, még otthon, sokat beszélgettünk erről a barátaimmal. Azoktól, akik nagyon negatívan ítélték meg a magyar társadalom viselkedését, megkérdeztem:

Ki rejteget közületek kulákok? Pedig akkor nem lehetett tudni, hogy milyen sors vár a Hortobágyra telepített kulákokra, hogy nem hurcolják-e el őket a Szovjetunióba, nem tűnnek-e el örökre." Én egyébként nagyon veszélyes dolognak tartom a jellegzetes zsidó szenvedésekről és fájdalmakról azt gondolni és azt hirdetni, hogy azokhoz képest minden más szenvedés eltörpül, elhanyagolható, figyelmen kívül hagyható, hogy valami képzeletbeli szenvedés-hierarchiában mindenki más szenvedése csak a zsidó szenvedések után következhet. A mások szenvedései is nagyon súlyosak voltak.

- Talán ismeri Losonczi Ágnes Sorsba fordult történelem című rendhagyó szociológiáját, amely egy pesti háztömbben vizsgálja az ott lakó - a XX. század különféle viharait átélte - családok múltját és jelenét. Némelyik családnak többféle üldöztetésben is volt része egymás után... A legmegdöbbentőbb azokban az interjúkban, az a legfontosabb tanulságuk, hogy mindenkinek csak a saját családja szenvedése fáj, a másikéra érzéketlen: az is, akinek a családja Erdélyből menekülve vagonban lakott éveken át Trianon után, az is, akinek valamelyik koncentrációs táborban ölték meg a hozzátartozóit, az is, aki hadifogolyként járta meg a Gulagot, az is, akinek a családját az ötvenes években kitelepítették, az is, aki 56 után szenvedett el különféle retorziókat, és az is, akit a származása miatt nem vettek fel annak idején az egyetemre... A másik szenvedése senkiből nem vált ki együttérzést.

- Ha valaki hazatér a munkaszolgálatból, és otthon kiderül, hogy közben a feleségét, gyerekeit Auschwitzban elgázosították, az valóban nem hasonlítható össze négy év kitelepítéssel. De ha valakinek a fiát elvitték malenkij robotra, aztán soha többé nem került elő, pedig nem is volt katona, az mégiscsak összehasonlítható. Pedig mi nem is tapasztaltuk meg azt, amit az ukránok az éhínség idején, a baltiak, a volgai németek, a krími tatárok vagy akár az oroszok, akik húsz éven át éltek folyamatos rettegésben.

Egyébként nem hiszem, hogy olyan minőségi különbség volna a jobboldali és a baloldali totalitárius rendszerek között, ami az egyiket erkölcsileg magasabb rendűvé tenné, mint a másikat. Akik pedig azt mondják, hogy a kommunizmus sosem mondott le az univerzalisztikus célokról, azoknak azt válaszolom, hogy szarok bele. Semmivel sem tartom magasabb rendűnek vagy kevésbé gonosznak azt a rendszert, amely az egész emberiség boldog jövőjének célját tűzi a zászlajára, de közben milliókat pusztít el, annál, amely csak a németiség vagy a magyarság szebb jövője érdekében teszi ugyanezt... Hát nem mindegy, melyik hülyeség nevében veszik semmibe az emberi életet és méltóságot?

A gyerekeim a születésnapomra szerkesztettek egy - a barátaim, a hozzám közel állók által írt - kötetet, amelybe Neményi László, a Beszélő főszerkesztője valami olyasmit írt rólam: Kőszeg törekszik rá, hogy a helyzeteket megpróbálja a másik oldaláról is átélni. Erről a másik oldalról nem tudomást venni szerintem nagyon veszélyes dolog.

- Feltűnő a távolságtartó tárgyilagosság és önironia K.-val, vagyis önmagával szemben, amikor „cenzorsága” idejéről, azaz a Szépirodalmi Könyvkiadónál és az Európánál eltöltött éveiről ír. Az valóban cenzori munka volt?

- Szerkesztőként a cenzori funkciót nagyon kevésbé kellett gyakorolnom. Amikor 1963 novemberében a Szépirodalmihoz kerültem, de még nem voltam szerkesztő, a titkárság

iratszekrényében ott volt megszerkesztve Juhász Ferenc Harc a fehér báránnyal című kötete, Domokos Mátyás már 1963 júliusában megírta róla a kiadói munkát lezáró szerkesztői jelentést. A kötet azonban csak 1965-ben jelent meg, mert Juhász nem volt hajlandó kivenni belőle a József Attila sírja című verset, amelyről Aczél György állítólag azt mondta, hogy nem jelenhet meg kötetben. De Petrinek például, akit nemzedéke legnagyobb tehetségeként tartottak számon, és akinek a versein nem lehetett nem észrevenni a rendszer teljes elutasítását, több verse is megjelent 1969-ben a Költők egymás közt című antológiában, aztán 1971-ben megjelent a Magyarázatok M. számára, 1974-ben a Körülírt zuhanás. Csak a harmadik kötete előkészítése közben lett elege abból, hogy újabb és újabb verseket kellett volna kihagynia. Addigra megindult a szamizdat könyvkiadás is, ezért döntött Petri úgy, hogy Örökhétfő című harmadik kötetét 1981-ben a Demszky és Nagy Jenő által elindított AB Független Kiadó adja ki. Petri, Konrád György, Eörsi István esete azonban kivételes volt. A legtöbb íróval nem voltak cenzurális problémák. Nem mintha nem lett volna könyvkiadói cenzúra, a működéséről írtam is egy terjedelmes dolgozatot a Beszélőnek. De az írók 95 százaléka elég pontosan tudta, mit nem szabad leírni, és azt nem is írták le. Az a vicces, hogy a cenzúra leginkább a kommunista írókkal szemben érvényesült.

- „Ha van író, aki a rendszerváltás után alappal állíthatta volna, hogy K., az ellenzéki, a liberális, korábban az egypárti államhatalom képviseletében cenzúrázta, az Goda lehetett volna”, aki egyébként „1959-től a rendszerrel balról kötekedő író lett, de hajdani érdemeire való tekintettel a támogatott kategóriába tartozott” - írja. Ez valóban elég viccesen hangzik.

- Az idősebb kommunista írók egyszerűen nem érzékelték, hogy bizonyos kemény bolsevik szövegeket a konszolidált Kádár-rendszerben már nem lehet leírni. Én a cenzori hatalmat Goda Gábor esetében, de olykor másokkal szemben is, önkényesen gyakoroltam.

- De hogyan?

- Mindent átírtam.

- Azt már másoktól is hallottam, hogy maga kényszeres átíró...

- Ez igaz.

- ...de nem tudtam, hogy ezt irodalmi szerkesztőként is gyakorolta.

- Godánál például rettenetesen irritált a vagdalkozás a népi írók meg a hivatalos kultúrpolitika ellen, amelyről úgy vélte, hogy népi íróknak kedvez. A szövegei tele voltak inkoherens mondatokkal. Itt találkozott össze a stílári, nyelvi szerkesztés - ami a szerkesztő legitim kötelessége - és a cenzúra. Ha az inkoherens mondatokat szabatos mondatokká formáltam, nyomban kibukott a tartalmuk, és ki kellett húznom őket, annyira bosszantott az elfogultságuk. De milyen jogom van arra, hogy kihúzzak mondatokat, amelyek irritálnak, miközben tudom, hogy az író nem mehet más kiadóhoz?

Volt, ami máig kínos érzést kelt bennem. Komlós Aladárt atyai barátomnak tekintettem, Kritikus számadás című, kritikákból és esszékből álló kötetének voltaképpen nem könyvkiadói

szerkesztője, hanem sajtó alá rendezője voltam: folyóiratok, újságok sokaságát néztem végig, hogy összeszedjem Aladár könyvben kiadatlan írásait. Volt egy, A zsidó lélek című esszéje, valamikor a harmincas években írta, a zsidó népkaraktert emelte benne a mennyekbe. Sosem szerettem az efféle nemzetjellemezéseket, nem tudtam komolyan venni őket. Azt mondtam, hogy szerintem nem lehet beletenni a kötetbe. „Miért nem?” - kérdezte. „Azért - válaszoltam -, mert egy, A magyar lélek címmel írt esszét sem lehetne beletenni, amelyik arról szólna, hogy a magyar mindenkinél különb a világon.” Nem tudom, átment volna-e, ha a benne hagyom, hiszen a kötetet a felelős szerkesztő után még elolvasta az ellenőrző szerkesztő, a főszerkesztő, olykor Illés Endre, gyanús esetekben a Kiadói Főigazgatóság vagy a Pártközpont megbízottja. De én - mindezt megelőlegezve, az állami cenzúra maszkjában - a saját ízlésvilágomat kényszerítettem rá a szerzőre, akit nagyon tiszteltem. Ez a legvisszásabb ebben a cenzúrendszerben: hogy egy szerkesztő a maga hobbiját az állam nevében rá tudja kényszeríteni a szerzőkre.

- Annyira szeretett átírni, hogy ezzel az írói ambíciói ki is elégültek? Hetvenéves korára ezért csak a második könyve - és mindkettő nagyjából válogatás korábbi publicisztikai műveiből - a K. történetei?

- Ezt most, post festa, nehéz megmondani, de az tény, hogy amikor az Európa Kiadóhoz kerültem, teljesen elhatalmasodott rajtam az átírás-kényszer. Az igazgató, Domokos János, aki végül kirúgott az Európától, de akiről ennek ellenére nem rossz a véleményem, azt kérdezte egyszer: miért nem írsz? A lektori jelentéseidből is látszik, hogy van mondanivalód, miért nem írsz? Nem tudtam válaszolni. Most sem tudok. Talán úgy éreztem, képtelen vagyok alkalmazkodni az akkori korlátokhoz, de ez valószínűleg csak mentségkeresés. Az viszont igaz, hogy amikor megindult a szamizdat, egyszerre könnyen és felszabadultan írtam politikai publicisztikát.

- A lektori jelentések viszont nem a nyilvánosság számára készültek.

- Nem is volt szabad aláírni őket. Mindenkinek volt egy száma, az általam írt lektori jelentések bal felső sarkában az LIX-es szám szerepel. A jelentéseket szívesen írtam, bizonyos fokig fől szabadtató hatással volt rám a teljesítménykényszer. Korábban rettentő lassan készültem el minden munkámmal. A heti legalább két jelentés megírásának kényszere azonban oda vezetett, hogy elkezdtem írógéppel írni, mert addig mindent kézzel körmöltem le, és egy-két óra alatt megírtam a jelentéseimet. Ráadásul nem kellett tekintettel lenni sem a cenzúrára, sem a szerző érzékenységre, hiszen a jelentést a mű szerzője csak akkor látta, ha a szerkesztő megmutatta neki. A kiadók szerkesztőségében kritikai életművek keletkeztek, talán értékesebbek, mint a megjelent kritikák. Elárulom, nagyon boldoggá tette, ha egyszer kiadhatnék egy válogatást az LIX-es számú szerkesztő jelentéseiből - néhány korfestő kommentárral.

- Okozott-e nehéz órákat magának, vagy magától értetődő volt ezt az - egyik K. történetének címe szerint - „önkéntes gályarabságot” felcserélni az ellenzéki léttel? Jól gondolom-e, hogy az volt férfikora „nagy” évtizede? Ami egyébként minimum másfél évtizedig tartott...

- Az biztos, hogy a legkellemesebb évtizede volt. Kis János ezt úgy mondja: a

meghosszabbított fiatalság.

- Az eléggé nyilvánvaló, legalábbis minden jel erre mutat - Kis János is céloz rá a már emlegetett, születésnapra készült írásában -, hogy maga nagyon élvezte, minden kellemetlenség és megpróbáltatás, állásvesztés, megfigyelés, lehallgatás, rendőri követés, molesztálás és őrizetbe vétel dacára.

- Igen, így van. Az egész 70-ben kezdődött, konkrétan azzal, hogy a Bence Gyuri albérlőként beköltözött a lakásomba. Hamarosan megismerkedtem a társaságával, a Lukács-óvodával, és ezzel megvalósult, ami mindig hiányzott, hogy beletartozzam valamilyen közösségbe. A kollégáim, akiket becsültem, mind a lehető legrosszabb véleménnyel voltak a rendszerről, de hogy egyáltalán akarni lehetne valami mást, az kívül esett az elképzeléseinken. A Márkus György szemináriumában képzett fiatal lukácsisták számára a marxizmus intenciói jelentettek efféle perspektívát. Bennem nem volt különösebben erős az elméleti érdeklődés, nem is vallottam magam marxistának, de jó volt, hogy a rendszer iránti ellenszenvemnek valamilyen perspektívája támadt. Ebben a társaságban ismertem meg a későbbi feleségemet, Fekete Évát.

1979-ben Csalog Zsolt hozta fel hozzám a Václav Havel és társai elítélése elleni tiltakozást. A szöveg egyáltalán nem tetszett, de azt mondtam, aláírom, mert inkább ezért rúgjanak ki a kiadóból, mintsem azért, hogy folyton elkések. Így is történt.

Egyébként mindig megvolt bennem a vonzalom a konszolidált polgári világon kívüli élet iránt, és nem csak a politikában. Annak idején a Luxorban vagy a Hungáriában sokszor ültem egy asztalnál olyanokkal, akik sok évet töltöttek börtönben, vagy más módon váltak törvényen kívülivé.

- Jól tudom, hogy 1990 után, a már legális heti Beszélő szerkesztősége például azért volt mindvégig a Rákóczi tér mögött, a Déri Miksa utcában, mert maga szerette azt a nyolcadik kerületi lepusztult világot?

- Ez így túlzás, 1988-ban viszonylag olcsó helyiséget kerestünk a megalakítandó párt számára. Aztán az SZDSZ elköltözött onnan, a Beszélő pedig ottmaradt. De tény, hogy nem éreztük rosszul magunkat az ottani környezetben. A 90-es választás éjszakáján a szerkesztők megállapodtak, hogy kimegyünk, és megkérdezzük a lányokat, hogy mit szólnak az eredményekhez...

- És mit szóltak?

- Nem érdekelte őket különösebben. Jöttek a stricik, és elkergették őket, hogy ne beszélgessenek holmi hülyeségekről.

1990 nyarán a szerkesztőségbe menet egy eléggé kétes külsejű társaság állított meg a Rákóczi tér sarkán. Megkérdezték, hogy országgyűlési képviselő vagyok-e. Kicsit aggódtam, hogy mi következik, de csak arra voltak kíváncsiak, hogy én beszéltem-e az amnesztiáról. Igen, válaszoltam; ez volt az első beszédem a Házban. Csak meg akartuk köszönni, mondták. Tehát

mindez nem a politikával, nem az ellenzéki léttel kezdődött, mindig is volt bennem valami megértés, mondhatni vonzalom a polgári közeg alatti világ, a társadalom mélyrétegeiben élők iránt. Amikor később - igaz, politikai okokból - magam is kívül kerültem a pártállami legalitás sáncain, olyan közegbe kerültem, amely ötvözni volt képes a számomra mindig is vonzó devianciát a kivételes szellemi igényességgel. A SZETA-ban, Solt Ottília környezetében pedig arra az, otthonos, életközeli érzésre is ráleltem, ami az ellenzék korábban ismert köréből hiányzott.

- Tévedek, ha azt gondolom, hogy amikor a 90-es választással nagyrészt megvalósult, amiért korábban harcoltak, viszont véget ért valamennyiük „meghosszabbított fiatalsága”, azt kicsit veszteségként is élte meg? Eltűnt a meleg baráti közösség, „okafigyottá” vált a korábbi szolidaritás, és egyszerre valami nagy hidegség vette körül a saját köreiben is.

- Persze, bár - lehet, hogy ez merő anakronizmus volt - négy éven át a heti Beszélő szerkesztősége és a Beszélő-kör valamennyire pótolta ezt. Csak épp a lap korábbi, a második nyilvánosságban betöltött szerepéből következő fontossága szűnt meg. 90-től kezdve a Beszélő már csak egy - szándékaink szerint független - lap volt a sok közül. Amit azonban sem az olvasók, sem az újságíró társadalom nem hitt el nekünk, mindig is pártlapnak tekintette a Beszélőt. Az SZDSZ vezetői viszont rossz néven vették, hogy Solt Ottíliával és Havas Gáborral továbbra is a szamizdat Beszélő szellemében folytatjuk a lap szerkesztését, és végül, 1995 nyarán meg is szűnt a hetilap. Kétségtelen, hogy e kétféle szerepünk között - hogy szerettünk volna az SZDSZ szellemiségéhez közel álló, de mégsem pártlapot szerkeszteni, miközben országgyűlési képviselők voltunk - volt bizonyos összeférhetetlenség.

- Az olvasóknak nemrég ezeken a lapokon volt alkalmuk megismerkedni a maga SZDSZ-kritikájával. Most, a legújabb fejlemények ismeretében mégis meg kell kérdezni: mit gondol a pártról, amelynek alapítója volt, és amelyből - más alapítókkal ellentétben - nem lépett ki. És általában, mit gondol az ország állapotáról, a szélsőjobb előretöréséről, a terjedő és egyre erősebb rasszizmusról és antiszemitizmusról?

- Nem tudok újat mondani, meggyőződésemmel, hogy a lecsúszás a koalíciókötéssel kezdődött. Az SZDSZ ezzel pecsételte meg a sorsát, ezzel kezdődött az a propaganda, hogy az országot a volt kommunisták, az MSZP és a zsidók, az SZDSZ uralják. Ez meg a Tocsik-ügy örölte fel az SZDSZ-nek azt a hitelességét, amit a demokratikus ellenzék meg az 1989-es népszavazás teremtett meg. Számomra a legfájdalmasabb, amikor régi szimpatizánsoktól kapok leveleket, akik a 80-as években vették, terjesztették a szamizdatot: „becsaptatok minket, mi elhittük, hogy a kommunizmus ellen harcoltok, de lepaktáltatok a kommunistákkal, valójában csak a zsidó érdekekért csináltatok mindent”. Ezzel az állítással, amely antiszemita gyűlölködésbe csap át, észérvekkel nem lehet vitatkozni.

Ugyanakkor meggyőződésemmel, hogy az SZDSZ-t valóban súlyos felelősség terheli: az állampárt utódpartjának és a demokratikus ellenzék partjának az összesodródása segített a Fidesznek abban, hogy a politikai életet két ellenséges tábor háborújává alakítsa át, miközben a liberális harmadik erő eltűnt a színtérről.

De természetesen nem mentegethető az sem, hogy a Fidesz radikálisan liberális, demokratikus

pártból amolyan nemzeti ködbe burkolózó gomolyfelhő lett. Hogy a propaganda-apparátusa folytonosan a „magyar emberekről” beszél, ami persze a Fidesz híveit jelenti.

És a jelenlegi helyzet előzményei közé tartozik szerintem az is, hogy a liberális értelmiség a 90-es években túldimenzionálta a szélsőjobbaldali veszélyt, és visszamenekült a szocializmus védelme alá. Azt gondolta, azzal, hogy az MSZP megnyerte a választásokat, demokratikus viszonyok között újratermelődött a Kádár-rendszer, és ez most már örökké így lesz. A szélsőjobbaldali veszély eltűlése mögött azonban volt egy másik, régebbi félreértés is. A Kádár-rendszerrel szemben kritikus, de azért a rendszert alapjában véve tudomásul vevő szakértelmiségnek az volt az alapélménye, hogy „mi elég felkészültek vagyunk közgazdaságban, szociológiában, tehát mi tudjuk a helyes megoldásokat, csak az a baj, hogy ezek a betonfejű bunkók a pártközpontban nem követik a tanácsainkat”. 88-ban pedig, amikor a rendszer kezdett végképp szétesni, és a pártközpont emberei már végképp nem tudták, mit csináljanak, akkor egyszerre minden tanácsot elfogadtak, ennek köszönhető egy sor reformintézkedés. A reformértelmiség pedig azt gondolta, végre van egy politikai hatalom, amely követi a tanácsait, és ez így is van rendjén. Majd a 90-es választáson kiestek a rövid életű hatalomból, hiába voltak ők a legjobb közgazdasági szakértők. Nem értették meg, hogy egy parlamenti demokráciában nem a legjobb közgazdász lesz a politikai vezető, hanem az, aki meg tudja választatni magát. Ez nem a demokrácia működési zavara, hanem maga a parlamenti demokrácia.

A másik szereptévesztés a klasszikus pártfunkcionáriusé, aki azt hiszi, hogy csak párton belüli hatalmi helyzete a fontos, mert nem számít, hogy szabad választások vannak, magát a pártot úgyis megválasztják. Ez bejött 94-ben, 98-ban Horn elrontotta, de aztán megint bejött 2002-ben, 2006-ban. Azt valahogy sosem akarták elhinni, hogy a parlamenti váltógazdaságnak a lényege, hogy a kormányzó pártok váltják egymást. Ezt a kézenfekvő, de kellemetlen igazságot talán most kezdik megérteni...

- Most már kénytelenek lesznek megérteni...

- De most már vége a pártnak is. És nemcsak az SZDSZ-nek, az MSZP-nek is, és alig hiszem, hogy nyolc évnél hamarabb feltámad. És remélem, hogy nem ez az MSZP támad fel, hanem egy valódi szociáldemokrata párt.

- És mivel magyarázza a különféle szélsőjobbaldali, sőt, náci eszmék rohamosan növekvő népszerűségét, különösen a fiatalok, még inkább a fiatal értelmiség, köztük az egyetemisták körében?

- Nincs súlya és hitele ennek a baloldali liberális demokratikus szövegelésnek, amelyik arról szól, hogy „ez micsoda borzalom”. Ezt a szöveget a társadalom nagy része választási, politikai propagandának tekinti. Ötszáz értelmiségi aláírja, hogy tiltsák be a Magyar Gárdát: ennél nagyobb szívességet nem is tehetnének a szélsőjobbnak. Ez számukra csak annyit jelent, hogy „na, már megint visítoznak a zsidók”. A Demokratikus Charta a 90-es években a szélsőjobbellenes tömegtámogatást a saját céljaira, nevezetesen az MSZP-SZDSZ-koalíció előkészítésére használta fel, mára senki sem tud tömegeket mozgósítani a szélsőjobb ellen. A közvélemény előtt nem tudjuk igazolni, mi a rossz a Magyar Gárdában, a Jobbikban. Azt

mondják, nem szabad azt a szót használni, hogy cigánybűnözés. Erre a legtöbben, még ha nem rasszisták is, felhorkannak: mi az, hogy nem szabad használni?!

A jobboldal, a szélsőjobboldal felelőtlen - megkockáztatom -, nemzetellenes módon politikai propagandára használja fel a cigányellenességet, a baloldal pedig nem tud vele mit kezdeni, és hápog, hogy miért kell ilyen csúnya szavakat használni, mint a cigánybűnözés. De mi lesz, ha egy társadalmi csoport, amely pillanatokon belül az ország lakosságának minimum tíz százalékát fogja kitenni, ellenségének tekinti a többséget, a többség pedig ellenségének tekinti a kisebbséget? A régi Jugoszláviában horvátok és szerbek, szerbek és bosnyákok régóta nem szerették egymást, tettek is egymásra megjegyzéseket egymás háta mögött, de azért jó reggelt kívántak egymásnak, és ha úgy adódott, kölcsönkérték egymás fűnyíróját. Aztán kitört a háború, és a szerb szomszéd agyonverte a horvát szomszédot, a horvát meg kikergette a házából a szerbet. Aztán mi lett Jugoszláviából, mi lett Szerbiából? Vajon jobb most valakinek?

nyomtatás